

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІОТИЗМ

ЯК ПРОВІДНИЙ ЧИННИК

СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 378.14

DOI: 10.12958/2227-2747-2019-1(170)-58-64

Савченко Сергій Вікторович,

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Старобільськ, Україна.

savsevik@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-4118-6756>

Курило Віталій Семенович,

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, народний депутат України, голова вченої та наглядової рад ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Старобільськ, Україна.

donluga@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-2471-3358>

У СУЧАСНІЙ науці проблематика соціалізації міцно зайняла свою нішу в студіях, зорієнтованих на вивчення впливу соціуму на формування особистості. Накопичено великий теоретичний та емпіричний матеріал, який пояснює механізми соціалізації, визначає її інститути, агенти, етапи; тривають дискусії щодо видів і форм соціалізації тощо. Незважаючи на постійний розвиток досліджень з проблеми соціалізації, не можна сказати, що в цьому процесі все остаточно зрозуміло, а теорія соціалізації близька до свого наукового завершення. На наш погляд, це пов'язано з тим, що самі соціальні процеси настільки різноманітні й суперечливі, що їхній вплив на особистість та різні соціальні групи (причому незалежно від вікових особливостей) досить складно передбачити. Важливою особливістю є й те, що вивчені соціальною педаго-

гікою механізми, характерні для однієї соціальної ситуації, раптом кардинально трансформуються при змінах соціальних умов. Прикладом можуть служити процеси соціалізації особистості в умовах переходу від мирного часу до соціальних викликів на прикладі гібридної війни в Донбасі. Найвиразніше це проявляється в такій особистісній якості, як патріотизм.

Патріотизм як сучасний феномен став предметом дослідження таких українських учених, як О. Абрамчук (патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів, 2006), Т. Гавлітіна (національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу); О. Жаровська (патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету), А. Максютів (патріотичне вихо-

вання майбутніх учителів географії в процесі пошукової туристсько-краєзнавчої діяльності), В. Мірошніченко (теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників), Т. Мироненко (формування громадянської зрілості в майбутніх учителів), М. Михайліченко (формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу), О. Онопрієнко (патріотичне виховання майбутніх учителів фізичної культури в позааудиторній діяльності педагогічних університетів), С. Оришко (патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів), Р. Петронговський (формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності), О. Стьопіна (виховання патріотизму в студентської молоді засобами мистецтва), М. Тимчик (патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи) та ін.

Тлумачення патріотизму та зміст патріотичного виховання дітей і молоді на державному рівні міститься в Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, 2015).

Поняття, сутність, структуру, чинники процесу соціалізації особистості ґрунтовно досліджено в наукових розвідках О. Авраменко, Г. Андрєєвої, М. Алексєєвої-Вовк, А. Мудрика, С. Савченка. Особливості процесу соціалізації в умовах сучасних викликів та гібридної війни на сході України висвітлюють О. Караман, С. Савченко, В. Курило (Курило, Савченко, Караман, 2018) та ін.

Метою статті стало розкриття феномену сучасного українського патріотизму як провідного чинника соціалізації особистості

Перш за все відзначимо, що перехід від миру до війни, навіть якщо ця війна не оголошена і має гібридний характер, супроводжується змінами в сталому балансі

особистісних якостей і ціннісних орієнтацій. Ті з них, які домінували раніше, відходять на другий і третій плани, а деякі, такі як патріотизм, стають домінантними. З усіх характеристик патріотизму нас передусім цікавлять ті, які відображають його соціальну природу. А головною соціально-психологічною характеристикою патріотизму є та, що він формується тільки в соціумі, у процесі соціалізації, тобто через її механізми.

Провідними серед механізмів соціалізації, безумовно, є цілеспрямоване навчання й виховання, що реалізуються в дитячих дошкільних, шкільних, студентських, військових колективах. Проте соціальний простір для розвитку патріотизму цим не обмежується. Велику роль тут відіграють сім'я та інші соціальні інститути – засоби масової інформації, громадські організації, установи культури і спорту, релігійні організації, правоохоронні органи, установи соціального захисту, корпоративні об'єднання тощо.

Роль патріотизму для соціалізації молоді багато в чому зумовлена його універсальністю як соціального явища, багатозначністю проявів, інтегрованими взаємозв'язками з іншими значущими для людини особистісними утвореннями.

Для розуміння впливу патріотизму на результат соціалізації особистості важливо розглянути його потенціал і психологічні механізми, за допомогою яких в особистісному розвитку відбуваються суттєві зміни.

Зауважимо, що патріотизм може істотно впливати на формування політичної культури особистості загалом, визначаючи її ставлення до історії, традицій, релігійних уявлень свого народу, оцінки його сучасного стану у світі.

Сформовані в процесі соціалізації патріотичні установки визначають орієнтацію індивіда щодо «своїх і чужих», тим самим забезпечуючи його політичну ідентифікацію. Причому, що особливо важливо, ці механізми працюють і в разі формування зв'язків на рівні макросоціуму –

ставлення до великих соціальних груп, етносів, народів, інших країн.

Патріотизм має вирішальний вплив на формування у світогляді молодих людей політичних стереотипів. При цьому він аж ніяк не є гарантією певної об'єктивності, навпаки, під його впливом у свідомості молоді можуть формуватися спрощені, схематичні, деформовані під конкретну політичну ситуацію уявлення про історію, окремі факти, політичні події в тій чи тій країні. Прикладом є викривлення правди про Київську Русь, загалом українську історію, її історичних персонажів на користь російській пропаганді. Усе це подають під прапором російського патріотизму, істинності православної віри, вірності подвигам великих предків та ін.

З іншого боку, зневага до патріотичних цінностей, відсутність ефективного патріотичного виховання може призводити до високих громадських ризиків і проблем. Людина, яка не відчуває любові до своєї Батьківщини, поваги до її історії, почуття приналежності до співвітчизників як єдиної соціальної спільності, у будь-якій критичній ситуації може повести себе байдуже або навіть вороже щодо своєї країни. Так і сталося на Донбасі в 2014 році, коли переважна частина населення зреагувала на російську агресію індивідуально, а значна частина відкрито стала на бік агресора, перетворившись на зрадників і колаборантів.

Серед низки причин, що призвели до цього, не останнє місце належить відсутності системної роботи з патріотичного виховання на Донбасі протягом усієї історії незалежної України. Недооцінка патріотизму як найважливішого складника суспільної свідомості закономірно призвела до послаблення соціально-економічних, духовних і культурних зв'язків з центральною Україною, негативного сприйняття українського суспільства й держави, що не могло не позначитися на якості соціалізації молодого покоління.

Передували цьому пострадянські роки кардинальних суспільних і ринкових пере-

творень, коли було деформовано багато норм соціального життя, що породило у свідомості молоді апатію, цинізм, безвідповідальність, індивідуалізм, егоїзм, неповажне ставлення до держави й соціальних інститутів.

Вивчення патріотизму та його впливу на соціалізацію вимагає розгляду такого важливого аспекту, як формування світогляду молоді. Виховання молодих патріотів, відродження української патріотичної ідеї – найважливіше завдання держави, що не може бути вирішене без повноти знань про місце, яке патріотизм займає в системі ціннісних орієнтацій, його ролі у формуванні світогляду молодих українців. Події на сході України виявили невідповідність між проведенням роботи щодо засвоєння жителями Донбасу цінностей патріотизму та стихійним формуванням у молодіжному середовищі цінностей, що розуміються інакше, ніж це визначено в офіційних програмах патріотичного виховання. Ця невідповідність відображає суперечливість завдань патріотичного виховання, що полягає в дисонансі між декларативними установками та реаліями суспільного життя, особливо в прифронтовій зоні Донбасу. Тривалі спроби директивної трансляції патріотичних цінностей українськими ЗМІ наштовхнулися у 2014 році на агресивну пропаганду російських мас-медіа, яка виявилася більш ефективною і всеохопною.

Суттєвою особливістю патріотизму як особистісної якості є різноманіття його проявів у різних соціальних групах – школярів, молодих працівників, безробітних, інтелігенції, студентів. Нас, зважаючи на специфіку цього дослідження, цікавлять останні. І тут ми на великому емпіричному матеріалі визначили специфіку прояву патріотизму в студентському середовищі, яка раніше не була так значно виражена. Йдеться про взаємозв'язок рівня матеріального забезпечення студентства з його патріотичними установками. У сучасній Україні (і не тільки) істотне погіршення матеріального становища студентства

змушує молодих людей поєднувати навчання з трудовою діяльністю. Це, з одного боку, негативно позначається на освітньому процесі, а з іншого, – за рахунок придбаного трудового досвіду трансформує процес формування ціннісних орієнтацій, розмиваючи соціалізувальний вплив закладу вищої освіти. Отже, професійний педагогічний вплив на формування патріотизму замінюється стихійними впливами, які визначаються специфікою його трудової діяльності, соціальним оточенням, відносинами в колективі. На жаль, економічна ситуація в Україні не може бути визнана позитивною, а тому визначає вплив цього складника на соціалізацію молоді ще на невизначений термін.

Такий стан не може не впливати на процес формування ціннісних орієнтацій, сприяючи посиленню негативних оцінок і протестних настроїв, зниження загального рівня патріотизму.

Через це реальне розуміння патріотизму студентами і прояв його як ціннісної орієнтації не завжди збігаються з нормативною моделлю, закріпленою в Програмах патріотичного виховання.

Небезпека такої ситуації полягає в тому, що студентство, будучи провідною референтною групою для більшості молоді, транслює такі настрої на інші молодіжні групи: учнів шкіл, робітників, молодих бізнесменів, сільську молодь. Це певною мірою сприяє маргіналізації молодого покоління України, зростання в молодіжному середовищі рівня тривожності, незадоволеності життям, агресивності, соціальної апатії. Звісно, такі умови допомагають зростанню патріотичних настроїв на сході України, а на Заході породжують хвилі міграції до країн ЄС.

Зазначене вище дозволяє стверджувати, що патріотизм є складним соціокультурним явищем, що характеризується багатоаспектністю свого змісту й різноманітним проявом у різних соціальних ситуаціях. І все ж є сфера громадського життя, у якій найбільш сильно

проявляється соціалізаційний потенціал патріотизму. Це – політика та такий вид соціалізації, як політична, під якою розуміється процес засвоєння індивідом політичних знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати в якості зрілого члена суспільства. При цьому патріотизм постає саме як найважливіший елемент цілеспрямованого політичного впливу на особистість, її виховання, а не як стихійний, спонтанний процес, що впливає на її формування. Політична соціалізація в поєднанні з історичним досвідом конкретних країн та народу зумовлюють моделі політичної поведінки індивідуума, соціальних груп та соціальних інституцій.

Одна з неформальних функцій патріотизму – корекція основних функцій політичної культури. Він задає певні стандарти і в зміст, і в механізми її впровадження на практиці. Це дозволяє особистості: а) орієнтуватися в політичних процесах, порівнюючи їх із власною світоглядною позицією; б) успішно пристосовуватися до нового політичного середовища; в) відпрацьовувати початкові навички політичної поведінки; г) визначати свою політичну ідентифікацію та соціальну приналежність; д) здійснювати комунікацію з різними суб'єктами політики з урахуванням загальних політичних інтересів.

Разом з цим патріотизм може поставати і як деструктивне особистісне утворення, нав'язуючи індивідам та соціальним групам агресивні політичні ідеології, що є фундаментом політичної культури. При цьому парадокс патріотизму полягає в тому, що він може призвести до домінування в суспільстві політичних ідеологій досить різноманітної спрямованості – від крайнє правих до ліворадикальних.

Однією з найдавніших функцій патріотизму, що активно впливає на результати соціалізації особистості, є його міфотворча функція. З давніх часів людство складає різні міфи, що стосуються історії, релігії, науки, політики. За допомогою міфологізації створюються довговічні стереотипи,

які спираються на віру та дозволяють у потрібній версії інтерпретувати факти й події щодо минулого, теперішнього та майбутнього. Потужним знаряддям патріотизму поряд з міфологізацією є політичний символізм. Такі символи, як прапор, герб, гімн, політичні лозунги, заклики, пам'ятні дати, політичні ритуали – усе це впливає на ставлення індивідів, соціальних груп, суспільства загалом до організації своєї життєдіяльності.

Підсумовуючи розгляд проблеми взаємодії патріотизму та політичної культури, визначимо такі напрями впливу патріотизму як особистісної якості на процес формування політичної культури.

Патріотизм визначає політичні орієнтації особистості в ставленні до політичних інститутів суспільства, політичної системи, а також до власної участі в політичному житті.

Патріотизм чинить серйозний вплив на розвиток політичного досвіду особистості, допомагаючи їй зробити усвідомлений ідеологічний вибір, при цьому патріотизм активно нав'язує індивідам, соціальним групам і суспільству загалом політичні ідеології найрізноманітнішого спектра.

Патріотизм має вирішальний вплив на наявні в суспільстві політичні стереотипи, визначає їхні характерні риси.

Патріотизм є найважливішим елементом цілеспрямованого впливу на особистість, що в поєднанні з історичним досвідом старших поколінь зумовлює моделі поведінки індивіда, соціальних груп і соціальних інститутів.

Отже, патріотизм має величезний потенціал у процесі соціалізації дітей і молоді. І завдання різних інститутів соціалізації полягає в тому, щоб цей потенціал максимально реалізувати на рівні молодіжної та освітньої політики, політики в галузі дитинства.

Для сучасної України, яка в Донбасі фактично веде гібридну війну з Росією, патріотизм є найважливішою цінністю, що інтегрує в собі не тільки соціальний, а й

духовний, моральний, культурний потенціал особистості. Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на розробку змісту й технологій виховання патріотизму в дітей і молоді в сучасному українському суспільстві.

Література

Авраменко О. О. Соціалізація особистості як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України (Педагогічні науки)*. 2013. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_3 (дата звернення 02.04.2019).

Андреева Г. М. Социальная психология. Москва: Аспект-пресс, 1996. 376 с.

Жаровська О. П. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2015. 20 с.

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15>.

Курило В. С., Савченко С. В., Караман О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України: монографія / за ред. О. Л. Караман; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 240 с.

Мудрик А. М. Социализация человека. Москва: Издательский центр «Академия», 2006. 304 с.

Онопрієнко О. М. Патріотичне виховання майбутніх учителів фізичної культури у позааудиторній діяльності педагогічних університетів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2011. 20 с.

Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах

регіонального освітнього простору : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Луган. держ. пед. ун-т імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2004. 455 с.

References

Avramenko, O. O. (2013). Sotsializatsiia osobystosti yak sotsialno-pedahohichna problema [Socialization of personality as a socio-pedagogical problem]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy (Pedahohichni nauky)*, 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_3 [in Ukrainian].

Andreeva, H. M. (1996). Sotsyalnaia psykholohiya [Social Psychology]. Moscow.: Aspekt-press [in Russian].

Zharovska, O. P. (2015). Patriotychne vykhovannia studentiv v osvithno-vykhovnomu seredovyschi pedahohichnoho universytetu [Patriotic education of students in the educational and educational environment of the pedagogical university]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 / Vinnyts. derzh. ped. un-t im. M. Kotsiubynskoho. Vinnytsia [in Ukrainian].

Kontseptsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi (2015) [The concept of national-patriotychnoho vykhovannia ditei molodi]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15> [in Ukrainian].

Kurylo, V. S., Savchenko, S. V., Karaman, O. L. (2018). Sotsializatsiia osobystosti v umovakh hibrydnoi viiny na skhodi Ukrainy [Socialization of personality in conditions of hybrid war in eastern Ukraine] : monohrafiia / za red. O. L. Karaman; Derzh. zakl. «Luhan. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka». Starobilsk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].

Mudryk, A. M. (2006). Sotsyalyzatsiia cheloveka [Socialization of man]. Moscow: Yzdatelskyi tsentr «Akademyia» [in Russian].

Onopriienko, O. M. (2010). Patriotychne vykhovannia maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury u pozaaudytornii diialnosti pedahohichnykh universytetiv [The patriotic

upbringing of future teachers of physical culture in extra-curricular activities of pedagogical universities]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 / Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalia. Luhansk [in Ukrainian].

Savchenko, S. V. (2004). Naukovo-teoretychni zasady sotsializatsii studentskoi molodi v pozanavchalnii diialnosti v umovakh rehionalnoho osvithnoho prostoru [Theoretical foundations of socialization of student youth in extra-curricular activities in the conditions of the regional educational space]: dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.05 / Luhan. Derzh. Ped. un-t imeni Tarasa Shevchenka. Luhansk [in Ukrainian].

* * *

Савченко С. В., Курило В. С. Сучасний український патріотизм як провідний чинник соціалізації особистості

Статтю присвячено розкриттю сучасного українського патріотизму як провідного чинника соціалізації особистості.

Установлено, що основною соціально-психологічною характеристикою патріотизму є здатність формуватися лише в соціумі, у процесі соціалізації, через його механізми. Провідними механізмами формування українського патріотизму є цілеспрямоване навчання і виховання в закладах освіти та різнопрофільних інститутах суспільства.

Основним видом соціалізації, яка впливає на формування патріотизму, є політична соціалізація – процес засвоєння індивідом політичних знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати в якості зрілого члена суспільства. Патріотизм – найважливіший елемент цілеспрямованого впливу на особистість, що в поєднанні з історичним досвідом старших поколінь зумовлює моделі поведінки індивіда, соціальних груп і соціальних інститутів. Зроблено висновок про те, що патріотизм має величезний потенціал у процесі соціалізації дітей і молоді.

Ключові слова: патріотизм, соціалізація, особистість.

Савченко С. В., Курило В. С. Современный украинский патриотизм как ведущий фактор социализации личности

Статья посвящена раскрытию современного украинского патриотизма как ведущего фактора социализации личности.

Установлено, что основной социально-психологической характеристикой патриотизма является способность формироваться только в социуме, в процессе социализации, через его механизмы. Ведущими механизмами формирования украинского патриотизма – целенаправленное обучение и воспитание в учебных заведениях и разнопрофильных институтах общества.

Основным видом социализации, который влияет на формирование патриотизма, является политическая социализация – процесс усвоения индивидом политических знаний, норм и ценностей, позволяющих ему функционировать в качестве зрелого члена общества. Патриотизм является важнейшим элементом целенаправленного воздействия на личность, который в сочетании с историческим опытом старших поколений определяет модели поведения индивида, социальных групп и социальных институтов. Сделан вывод о том, что патриотизм имеет огромный потенциал в процессе социализации детей и молодежи.

Ключевые слова: патриотизм, социализация, личность.

Savchenko S., Kurylo V. Modern Ukrainian Patriotism as a Leading Factor of the Socialization of People

The article is devoted to the disclosure of modern Ukrainian patriotism as a leading factor of the socialization of people.

It has been established that the main social and psychological characteristic of patriotism is the ability to be formed only in society, in the process of socialization, through its mechanisms. The leading mechanisms for the formation of Ukrainian patriotism are focused

education and upbringing at educational institutions and diverse institutes of society.

The main form of socialization that influences the formation of patriotism is political socialization. It is the process of assimilation of political knowledge, norms and values by an individual, which allows him to function as a mature member of society. Patriotism is an essential element of the purposeful impact on the individual, which in combination with the historical experience of older generations gives rise to behavioral patterns of an individual, social groups and social institutions. It is concluded that patriotism has enormous potential in the process of socialization of children and youth.

Key words: patriotism, socialization, person.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2019 р.

Прийнято до друку 19.04.2019 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.